

MÖVZU 8

Ərazi büdcə mexanizminin yenidən qurulması. Ərazi inkişafının qeyri büdcə fondları

- 8.1. Ərazi büdcə mexanizmi və onun yenidən qurulması.**
- 8.2. Ərazi inkişafının qeyri büdcə fondları**
- 8.3. İnkişaf etmiş ölkələrdə qeyri büdcə fondları və ölkə ərazisinin iqtisadi inkişafında onların rolu.**
- 8.4. Azərbaycan Respublikasında qeyri büdcə fondlarının formalaşması**
- 8.5. Bazar iqtisadi şəraitində büdcədən kənar fondların regional iqtisadi inkişafda rolunun təkmilləşdirilməsi.**

- 8.1. Ərazi büdcə mexanizmi və onun yenidən qurulması.**

Azərbaycan Respublikası iqtisadi müstəqillik əldə etdikdən sonra onun MDB ölkələri ilə qarşılıqlı integrasiyası təsərrüfatçılığın bütün sahələrini əhatə etməklə pozulmağa başladı. İntegrasiyanın pozulması sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının azalmasına, istehsalın aparıcı sahələri arasında müvazinətin pozulmasına və ümumi daxili məhsulun və milli gəlirin artım tempinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdu. Belə bir şəraitdə maliyyə vəsaitlərindən qənaətlə istifadə olunması, istehsalın inkişafı üçün yeni maliyyə mənbələrinin axtarılıb tapılması zərurəti yarandı. Belə mənbələrdən biri də büdcədən kənar fondlardır. Məqsədli təyinata malik, Milli Məclis tərəfindən nəzarət edilməyən və qanun gücünə malik olmayan büdcədən kənar fondlar həm də çevik maliyyə alətidir. Respublikada bu fondların vəsaiti yeni istehsal sahələrinin yaradılmasında, işçilərə yeni ixtisas verilməsində və əhəlinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynamışdır.

Büdcədən kənar fondlar pul resursları dövlət mülkiyyətindədir və qanunda nəzərdə tutulduğundan başqa digər məqsədlərə sərf edilməsi qəti qadağandır. Onun həmçinin büdcə vəsaiti kimi sərf edilməsi və hansı məqsədə isə yönləndirilməsi qəti qadağandır. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, onlarda bu fondların sayı çoxdur və vəsaitlərin həcmi bəzən büdcə vəsaitinə bərabərdir. Eyni zamanda məqsədli proqramların həllində büdcədən kənar fondlar getdikcə daha çox rol oynamağa başlayır.

Büdcədən kənar dövlət sosial fondları qanunvericilik orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş fondlar haqqında qaydaya və ya mövcud qanuna uyğun olaraq İcra Hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş qaydalarla fəaliyyət göstərir.

Büdcədən kənar dövlət məqsədli fondların səmərəli və məqsədyönlü xərclənməsinə nəzarəti AR – nın Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir. Büdcədən kənar dövlət məqsədli fondlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə səlahiyyət Respublika Xəzinədarlığına həvalə edilmişdir.

Büdcədən kənar fondlar dövlətin maliyyə sisteminin mühüm hissəsidir. Onların yaradılmasında əsas məqsəd mümkün qədər çox vəsait cəlb etmək və onların sosial – iqtisadi məsələlərin həllinə yönəltməkdən ibarətdir.

Büdcədən kənar fondları dövlət və yerli səviyyələrdə yaratmaq olar. Məqsədli təyinatına görə büdcədən kənar fondları sosial, iqtisadi və digər fondlara bölmək olar.

Büdcədən kənar fondlar pul vəsaitlərinin xüsusi formasıdır. Büdcədən kənar fondlar üçün pul vəsaitlərinin yaradılması və istifadəsinin xüsusi sistemi fəaliyyət göstərir.

Dövlətin büdcədən kənar fondları mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının sərəncamında olan və məqsədli təyinata malik olan maliyyə vasitələrinin məcmusudur.

8.2. Ərazi inkişafının qeyri büdcə fondları

— Büdcə sistemi haqqında I Azərbaycan Respublikasının Qanununda büdcədən kənar dövlət fondları qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət tərəfindən hüquqi şəxs qismində təsis edilmiş və dövlət büdcəsində kənar, müstəqil büdcəyə malik olan məqsədli maliyyə fondudur. Başqa sözlə, büdcədən kənar dövlət fondları dövlət büdcəsindən və Azərbaycan Respublikası subyektlərinin büdcələrindən kənar yaradılan, vətəndaşların konstitutsiya hüquqlarının təmin edilməsi, iqtisadi və sosial xarakterli bəzi tələblərinin ödənilməsi üçün müəyyən edilmiş pul vəsaitləri fondlarıdır.

Büdcədən kənar fondlar milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsi formalarından biri olub maliyyə münasibətlərinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Büdcədən kənar fondlar Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi əsasında yaradılır, müstəqil hüquqi şəxs hesab olunur və büdcə sistemi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Lakin Maliyyə Nazirliyinin xüsusi qərarı ilə əlahiddə hal kimi Azərbaycan Respublikasında büdcədən kənar fondların vəsaiti dövlət büdcəsinin tərkibinə daxil edilmiş və xəzinədarlıq sistemi onun istifadəsinə

nəzarət edir. Büdcədənənar fondların fəaliyyəti xüsusi dövlət aktları ilə rəqlamentləşdirilir. Bu qanunlarda onların yaradılması mənbələri, pul fondlarının təşkili və istifadəsi qaydaları göstərilir.

Büdcədənənar fondlar maliyyə sisteminin tərkib hissəsinə daxil olsada bir sıra mühüm, yalnız onlara xas olan xüsusiyyətlərə malikdir:

1. Dövlət idarəetmə və icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən yaradılır, ciddi məqsədli təyinatla malikdirlər;
2. Büdcədənənar fondların vəsaiti büdcənin tərkibinə daxil edilməyən dövlət xərclərini maliyyələşdirmək üçün istifadə olunur;
3. Hüquqi və fiziki şəxslərin məcburi tədiyyələri hesabına təşkil olunur;
4. Ancaq sonradan onlar digər gəlir mənbələrinə də malik ola bilərlər;

Fonda sığorta ödəmələri və onların ödənilməsi prosesindəki qarşılıqlı əlaqələr vergi təbiətinə malikdir, vergilər kimi onların da tarifləri dövlət tərəfindən müəyyən edilir və ödənilməsi məcburidir.

Büdcədənənar fondların pul resursları dövlət mülkiyyətindədir və qanunda nəzərdə tutulduğundan başqa digər məqsədlərə sərf edilməsi qəti qadağandır. Onun həmçinin büdcə vəsaiti kimi sərf edilməsi və hansı məqsədə isə yönləndirilməsi qəti qadağandır. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, onlarda bu fondların sayı çoxdur və vəsaitlərin həcmi bəzən büdcə vəsaitinə bərabərdir. Eyni zamanda məqsədli proqramların həllində büdcədənənar fondlar getdikcə daha çox rol oynamağa başlayır.

Büdcədənənar fondlar Milli Gəlirin dövlət tərəfindən əhalinin müəyyən sosial qruplarının xeyirinə yenidən bölüşdürülməsi formasıdır. Büdcədənənar fondlarda cəmlənmiş vəsait sonradan geniş təkrar istehsalın ehtiyacları üçün istifadə olunur.

Büdcədənənar fondların tarixi çox qədimdir. Onların bəziləri hətda büdcə yaranmamışdan çox – çox əvvəl mövcud olmuşdur. Dövlətin iqtisadi vəzifələri genişləndikcə bu proqramları həyata keçirmək üçün xüsusi hesablar və fondlar yaradılırdı.

Büdcədən kənar fondların sayının artması bir sıra səbəblərlə izah olunur:

a. iqtisadiyyatın qeyri – sabitliyi şəraitində dövlətin təsərrüfat həyatına müdaxiləsi və sahibkarlığa maliyyə köməkliyi göstərməsi üçün əlavə vəsaitə ehtiyacı yaranır.

b. bu fondlar müstəqil olduqları üçün onun vəsaiti dövlət tərəfindən yeni mühüm, xüsusi diqqət tələb edən vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəldilə bilər. Məhz ciddi məqsədli təyinatla malik olan büdcədən kənar fondların təşkili səmərəli dövlət nəzaətini təmin edir.

c. büdcədən kənar fondlar müəyyən şəraitdə , daha doğrusu onların müsbət saldo qalığı olarsa büdcə kəsirinin örtülməsi üçün istifadə oluna bilər. (Nurpaşa Novruzov, Xanoglan Hüseynov – Maliyyə. Bakı 2007 – ci il.)

Büdcədən kənar fondlar iki qaydada ayrılır:

1. Büdcədən xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sahələrə müəyyən xərclərin aparılması hesabına

2. Xüsusi gəlir mənbəyinə malik olan büdcədən kənar fondların yaradılması

Büdcədən kənar fondlar öz mahiyyətinə görə iki əsas qrupa bölünürlər:

1. Sosial təyinatlı fondlar

2. İqtisadi fondlar

Hər iki fondların maddi mənbəyi milli gəlirdir. Milli gəlir vergilər və rüsumlar, istiqrazlar və büdcə vəsaiti şəklində büdcədən kənar fondlara cəlb edilir.

8.3. İnkişafetmə ölkələrində qeyri büdcə fondları və ölkə ərazisinin iqtisadi inkişafında onların rolu.

Hazırda bütün dövlətlərdə, o cümlədən sənayecə inkişaf etmiş dövlətlərdə büdcədən kənar fondların yaradılması dövlətin qarşısında duran əsas məqsədlərindən biridir. Büdcədən kənar fondlar ilk dəfə ABŞ – da

yaradılmışdır, sonradan isə bütün dövlətlərdə yayılmağa başlamışdır. Büdcədənəkar fondlar dövlətin müxtəlif mənbələrdən maliyyə ehtiyatlarının toplanmasına və həmin ehtiyatlar hesabına özünün sosial iqtisadi məsələlərini həll etməsinə şərait yaradır.

Büdcədənəkar fondlarla yanaşı sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə elmi tədqiqat fondu, investisiya fondu, kredit fondu, yol fondu, müvafiq yerli fondlar və s. yaradılır. Həmin fondlar büdcədənəkar olsalarda özünəməxsus səciyyə daşıyırlar və — xüsusi fondlar l adı altında nəzərdən keçirilir. Bir sıra ölkələrdə xüsusi iqtisadi fondlar, hərbi – siyasi fondlar, dövlətlərarası fondlar da yaradılır.

Xarici ölkələrin maliyyə sistemində xüsusi fondlar əhəmiyyətli yer tutur. Burada toplanmış vəsaitlərin həcmi olduqca böyükdür. Belə ki, Fransada xüsusi fondlar həcminə görə ölkənin dövlət büdcəsinə yaxındır. Yaponiyada xüsusi fondlardan dövlət xərclərinin yarıdan çoxu, Böyük Britaniyada 1/3 – ni maliyyələşdirilir.

Xaricdə xüsusi fondlara muxtar və birləşdirilmiş büdcələr, büdcədənəkar fondlar, xüsusi smetalar və hesablar aiddir. Onlara hər şeydən əvvəl iqtisadi və sosial funksiyalar həvalə edilir. Dövlət fondların vəsaitlərindən istifadə edərkən istehsal prosesinə qarışa bilər, müəssisələrə subsidiya, kreditlər və habelə borclar verə, əhaliyə sosial xidmət göstərə bilər.

Xüsusi fondlar məqsədli xarakter daşıyır. Belə ki, sosial sığorta fondu sığorta olunanlara pensiya və müavinət vermək üçün, kredit fondları sahibkarlara və digər ölkələrə ssuda vermək üçün istifadə olunur.

İstifadə olunması məqsədindən asılı olaraq xüsusi fondlar iqtisadi fondlara, elmi – tədqiqat fondlarına, kredit fondlarına, sosial fondlara, şəxsi və əmlak sığortası fondlarına, hərbi – siyasi fondlara, dövlətlərarası fondlara bölünür.

İqtisadi fondlar – təsərrüfat prosesinin tənzimlənməsi məqsədi ilə yaradılır. Bu fondlara investisiya fondları və modernləşdirmə fondları aiddir.

Bu fondlar vasitəsi ilə dövlət və özəl kompaniyaların subsidiyaları və imtiyazlı kreditlər formasında maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir.

Xüsusi fondlar aşağıdakı qruplara bölünür:

- sosial fondlar;
- iqtisadi fondlar;
- elmi – tədqiqat fondları;
- kredit fondları;
- şəxsi və əmlak sığortası fondları;
- hərbi – siyasi fondlar;
- dövlətlərarası fondlar;

ABŞ – da iqtisadiyyatın yenidən qurulması və inkişafı fondu fəaliyyət göstərir və bu fondun yaranmasının əsas mənbəyi federal büdcənin vəsaitidir. Fransada iqtisadi və sosial inkişaf fondu (mənbəyi – ssuda kapitalar bazarında yerləşdirilən istiqrazlar, mərkəzi büdcənin vəsaitləri), konyuktura fondu (mənbəyi – konyuktura vergisi) fəaliyyət göstərir.

ABŞ – da iki iri fond : Milli Elmi Fond (mənbəyi – federal büdcənin vəsaiti sənaye müəssisələrinin mənfəətindən ayırmalar universitetlərin və kolleclər üzvlük haqları). Standartlar bürosunun Elmi Fondu (mənbəyi – federal büdcənin vəsaiti) fəaliyyət göstərir. (Kempell R., Makkonel Stenli – Ekonomiks)

Kredit fondları – dövlət banklarının, əmanət kassalarının və digər kredit institutlarının sərəncamında olan qaytarılmaq və faiz ödəmək şərti ilə verilən resurslardır. Bu fondan dövlət sifarişlərini yerinə yetirən hüquqi şəxslər və ya inkişaf etmiş ölkələrin dövlət proqramları ilə işləyənlər üstün istifadə etmək hüququna malikdirlər.

Fransada kredit fondları böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onlara Bank Fondu (mənbəyi – Milli Bankın vəsaitləri, fondun qiymətli kağızlar emissiyası), xarici ticarət bankı fondu (mənbəyi – xarici ticarət bank vəsaiti, xüsusi istiqrazlar emissiyası) fəaliyyət göstərir.

Sosial fondlar - əhaliyə sosial yardımın həyata keçirilməsi məqsədi ilə yaradılan pul vəsaitləri fondlarıdır. Son zamanlar bir sıra obyektiv səbəblərə görə (inkişaf etmiş ölkələrdə həyat səviyyəsinin yaxşılaşması ilə əlaqədar uzunömürlülüyn artması və s.) sosial ehtiyacların artması müşahidə olunur. Sosial fondların yaradılmasının əsas mənbəyi mövcuddur: sığorta olunanların və muzzla işləyənlərin sığorta haqları, sahibkarların ödədiyi sığorta haqları, dövlət subsidiyaları.

Sığorta olunanların və muzzla işləyənlərin sığortası haqları onların gəlirlərindən çıxılan hissəsidir. Bir çox hissələrdə bu haqların dərəcələri faizlə proporsional olaraq tətbiq edilir, yəni onlar gəlirlərin həcmindən asılı olaraq dəyişmir, sabit olur. Müxtəlif ölkələrdə üzvlük haqlarının dərəcələri aşağıdakı həcmdə müəyyən edilir: Böyük Britaniyada və Fransada - 5.7%, ABŞ – 7.15%, Yaponiyada – 5.3% və s. (Kempell R., Makkonel Stenli – Ekonomiks)

ABŞ – da çoxlu sayda sosial fondlar vardır. Bunların arasında qocalığın, əlilliyin və ailə başçısının itirilməsinə görə sığorta fondu, dövlət qulluqçularının sığortalanması fondu, ehtiyacı olanlara yardım fondu mühüm yer tutur.

Böyük Britaniyada iki əsas sosial fond : milli sığorta fondu və dövlət müəssisələrinin pensiya fondu fəaliyyət göstərir.

Yaponiyada dörd iri fond : sağlamlığın sığortası fondu, istehsal zədələnməsindən sığorta fondu, milli pensiya fondu və işsizliyə görə sığorta fondu fəaliyyət göstərir.

Dövlətlərarası fondlar arasında Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı böyük əhəmiyyət kəsb edir. BVF – nun vəzifəsi tədiyyə balansını tarazlı yaratmaq məqsədi ilə beynəlxalq likvidliyi tənzimləməkdən ibarətdir. Dünya bankı isə üzv dövlətlərin təminatı altında istehsal güclərinin genişləndirilməsi üçün uzun müddətli kreditlər verir.

8.4. Azərbaycan respublikasında qeyri büdcə fondlarının formalaşması

Azərbaycan Respublikası iqtisadi müstəqilliyə qədəm qoyduğu dövrdən başlayaraq digər iqtisadi təsir vasitələri kimi maliyyə münasibətlərinin də təkmilləşdirilməsi və bazar iqtisadi münasibətlərini lap qədimdən tətbiq edən inkişaf etmiş ölkələrin tətbiq etdiyi metodlar tətbiq olunmağa başlandı. Bu iqtisadi təsir vasitələrindən ən mühümü dövlətin iqtisadi və sosial problemlərə müdaxiləsi bunun üçün xüsusi təyinatlı fondların yaradılması oldu.

Azərbaycan Respublikasının SSRİ – nin tərkibinə daxil olduğu dövrdə burada əsasən büdcə vəsaiti hesabına təşkil olunan xüsusi dövlət fondları yaradıldı. Lakin mülkiyyət formalarının dəyişməsi respublikada indiyədənkə mövcud olmayan problemlərin yaranmasına gətirib çıxartdı. Buraya işsizliyin artması, qeyri – istehsal sahələrində sosial problemlərin kəskinləşməsi, büdcə kəsirinin sürətlə artması və s. aiddir.

Bütün bu problemlər dövlətin sərəncamında parlament tərəfindən nəzarət edilməyən müəyyən qədər vəsaitlərin toplanmasını zəruri etdi. Bu vəsaitlər büdcədənkənar fondlar şəklində təşkil olunmağa başlandı. Azərbaycan Respublikasında bu fondların yaranmasının başlanğıcı 1992 – ci ildən qoyulsada əsaslı dönüş ili 1994 – cü il hesab olunur.

1994 – cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında büdcədənkənar fondların yaradılması dövlət tərəfindən tənzimlənməyə başlandı. 1994 – cü il fevral ayının 16 – da Yol fondunun yaradılması haqqında prezident fərmanı ilə Azərbaycanda büdcədənkənar fondların yaradılması prosesi təşəkkül tapmağa başladı. Bu fondların yaradılması üçün dünya təcrübəsindən istifadə olunsada ölkəmizim milli xüsusiyyətləri nəzərə alındı.

Büdcədənkənar dövlət sosial fondları qanunvericilik orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş fondlar haqqında qaydaya və ya mövcud qanuna uyğun olaraq İcra Hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş qaydalarla fəaliyyət göstərir.

Büdcədənənar dövlət məqsədli fondların səmərəli və məqsədyönlü xərclənməsinə nəzarəti AR – nın Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir. Büdcədənənar dövlət məqsədli fondlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə səlahiyyət Respublika Xəzinədarlığına həvalə edilmişdir.

Büdcədənənar fondlar müxtəlif əlamətlərinə görə aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- a. müddətinə görə: daimi və müvəqqəti
- b. məqsədlərinə görə: sosial müdafiə, iqtisadi və digər
- c. mənsubiyyətinə görə : mərkəzi dövlət və yerli fondlara bölünürlər

Büdcədənənar məqsədli dövlət fondları sosial yönümə və ciddi məqsədli təyinatla malikdir. Məqsədli təyinatından asılı olaraq büdcədənənar dövlət fondları iki qrupa bölünür:

- 1. məqsədli sosial fondlar.
- 2. məqsədli iqtisadi fondlar.

Azərbaycan Respublikasında büdcədənənar məqsədli dövlət sosial fondlarına aşağıdakılar daxildir:

Dövlət Sosial Müdafiə Fondu; əhalinin məşğulluğuna kömək fondu; əlillərin sosial müdafiə fondu.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 30 sentyabr 1992 – ci il 233 sayılı fərmanına əsasən Azərbaycan Respublikasının Pensiya Fondu və Azərbaycan Respublikasının Sosial Sığorta Fondu bazasında Azərbaycan Dövlət Sosial Müdafiəsi Fondu, Azərbaycanda işsizlik problemini həll etmək və işsizlərə yardım etmək məqsədi ilə isə — Azərbaycan Respublikasında Əhalinin Məşğulluğu haqqında 27 iyun 1991 – ci il tarixli 146 sayılı Azərbaycan Respublikasının qanununa uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 12 iyul 1992 – ci il 212 sayılı qərarı ilə Azərbaycan Respublikasında Əhalinin Məşğulluğuna Kömək dövlət fondu yaradılmışdır.

Məşğulluq fondu müstəqil maliyyə sistemi kimi respublika səviyyəsində və yerli səviyyədə yaradılır və dövlət əhalinin məşğulluğu siyasətinin həyata

keçirilməsi tədbirlərini maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edir. Məşğulluq Fondunun vəsaiti Məşğulluq Xidməti İdarəsinin sərəncamındadır. Məşğulluq fondu bütün mülkiyyətdən olan müəssisə və təşkilatların, respublika və yerli büdcələrin vəsaiti və s. mənbələr hesabına yaradılır. Bu fonda könüllü olaraq fiziki və hüquqi şəxslər də vəsait ödəyə bilər. Məşğulluq fonduna ödəniş müəssisələrin əməyinin ödənilməsinə yönəldilən vəsaitin 2 faiz miqdarında təyin edilir və bu məsrəflər mayə dəyərinə daxil edilir.

Əhalinin məşğulluq fondunun əsas hissəsini işləməyənlərə müavinət verilməsi xərcləri təşkil edir. Müavinət verilirəkən onların işlədiyi müddətdə aldığı orta aylıq əmək haqqı əsas götürülür. Əhalinin məşğulluq fondunun vəsaitindən vergi, dövlət və gömrük rüsumları alınmır. Azərbaycan Respublikasının Əlillərin Sosial Müdafiə Fondu — əlilliyin qarşısının alınması əlillərin reabilitasiyası və sosial müdafiəsi haqqında 125 avqust 1992 – ci il tarixli 284 sayılı Azərbaycan Respublikası qanununa əsasən fəaliyyət göstərir və Əlillərin Sosial Müdafiə Fondu Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin –Azərbaycan Respublikasının Əlillərin Sosial Müdafiə Fondunun yaradılması barədə 1993 – cü il 5 avqust tarixli qərarı ilə yaradılmışdır.

Əlillərin Sosial Müdafiə Fondunun büdcəsi mülkiyyət formasından asılı olmayaraq respublika ərazisində fəaliyyət göstərən müəssisə, idarə və təşkilatların mənfəətindən 1 faiz məcburi ayırmalar hesabına formalaşır.

Azərbaycanda büdcədən kənar dövlət fondlarının hüquqi – normativ bazası 31 dekabr 1991 – ci il tarixli 40 sayılı Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə yaradılmışdır.

Əlillərin Sosial Müdafiəsi Fonduna ödəniş 1994 – cü il 24 iyun tarixli 83 sayılı qanunla tənzimlənirdi. Bu qanuna əsasən fondun vəsaiti mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisə, idarə və təşkilatların mənfəətindən ayırma və büdcə vəsaiti hesabına formalaşır.

Bundan başqa respublikamızda ayrı – ayrı iqtisadi xarakterli iqtisadi fond: Dövlət Yol Fondu, Sahibkarlığa Yardım Milli Fondu, Təbiəti Mühafizə Fondu fəaliyyət göstərmişdir.

1991 – ci ildə Azərbaycan Respublikası öz dövlət müstəqilliyini elan etdikdən sonra ölkənin müstəqillik əldə etməsinin davamı olaraq yeni iqtisadi münasibətlərə keçid, özəl sektorun yaradılması və inkişaf etdirilməsi bu səbəbdən də ona əlverişli maliyyə dəstəyi verə biləcək milli maliyyə qurumlarının yaradılması zərurətinin əsas vəzifələrindən qarşıya çıxdığı bir zamanda 12 oktyabr 1992 – ci ildə –Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun əsasnamə I – nin təsdiq edilməsi ilə sahibkarlığa o cümlədən kiçik və orta biznesə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına güzəştli kreditlər verəcək ilk maliyyə qurumunun əsası qoyulmuş və bu qurumun fəaliyyəti ilə bağlı lazımı tədbirlər görülməsi Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılmışdır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1997 – il 29 sentyabr tarixli 110 nömrəli qərarı ilə — dövlət büdcəsinin kiçik sahibkarlığa investisiya yardımı I maddəsində nəzərdə tutulan vəsaitin bölüşdürülməsi və istifadəsi haqqında əsasnamə təsdiq edildikdən sonra Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərinin yerləşdirilməsi qaydalarında edilmiş dəyişikliklər nəticəsində sahibkarlıq subyektlərinə güzəştli kreditlərin verilməsi Dövlət Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsinin təklifləri əsasında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarları ilə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən ayrılan vəsait hesabına keçirilmişdir.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyətinin Azərbaycan iqtisadiyyarının inkişafına prioritetləri və mərhələlər üzrə həlli tələb olunan vəzifələrlə uzlaşdırılması, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi və bu fəaliyyətin genişləndirilməsinin təmin edilməsi məqsədi ilə ümummilli lider Heydər Əliyevin 2002 – ci il 27 avqust tarixli, 779 nömrəli fərmanı ilə — Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında

əsasnamə I –nin və – Azərbaycan Respublikası Sahibkağlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi qaydaları II- nin təsdiq edilməsi ilə Sahibkağlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyəti və sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrinin güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsi mexanizminin yenidən qurulması bu maliyyə qurumunun inkişafında dönüş nöqtəsi olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının SSRİ – nin tərkibinə daxil olduğu dövrdə burada əsasən büdcə vəsaiti hesabına təşkil olunan xüsusi dövlət fondları yaradıldı. Lakin mülkiyyət formalarının dəyişməsi respublikada indiyədənkə mövcud olmayan problemlərin yaranmasına gətirib çıxartdı. Buraya işsizliyin artması, qeyri – istehsal sahələrində sosial problemlərin kəskinləşməsi, büdcə kəsirinin sürətlə artması və s. aiddir.

1994 – cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında büdcədənkənar fondların yaradılması dövlət tərəfindən tənzimlənməyə başlandı. 1994 – cü il fevral ayının 16 – da Yol fondunun yaradılması haqqında prezident fərmanı ilə Azərbaycanda büdcədənkənar fondların yaradılması prosesi təşəkkül tapmağa başladı. Bu fondların yaradılması üçün dünya təcrübəsindən istifadə olunsada ölkəmizim milli xüsusiyyətləri nəzərə alındı.

Respublikamızda fəaliyyət göstərən büdcədənkənar fondların müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

Azərbaycan xalqının öz dövlət müstəqilliyini bərpa etməsi haqqında konstitusiya aktı elan edildikdən sonra respublikanın dövlət təsisatlarının yenidən təşkilinə başlandı. Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı (16.12.1991) SSRİ Pensiya Fondunun azərbaycan şöbəsi Azərbaycan Respublikası Pensiya Fonduna çevrildi. Sosial sığorta və pensiyanın maliyyələşdirilməsi sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 sentyabr 1992 – ci tarixli –Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun yaradılması

haqqında I fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Pensiya Fondu və Azərbaycan Respublikasının Sosial Sığorta Fondu bazasında Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondu yaradıldı. Müstəqil maliyyə - bank sistemində malik olan DSMF -yə Azərbaycan Respublikası ərazisində dövlət pensiya təminatının, müafinət və ödəniş xərclərinin maliyyələşdirilməsi başlıca vəzifə kimi həvalə olundu. Ölkədə sosial sığorta və pensiya təminatı məsələlərinin Avropa standartlarına uyğun qaydada tam formalaşmasını nəzərdə tutan Azərbaycan Respublikası prezidentinin 17 iyul 2001 – ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş –Azərbaycan Respublikasında pensiya islahatı konsepsiyası I – nın icrası məqsədi ilə 2001 – 2005 – ci illərdə həyata keçirilən tədbirlər DSMF – nın fəaliyyətinin keyfiyyətlə yenidən qurulmasını şərtləndirmişdir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondu Azərbaycan Respublikasında məcburi dövlət sosial sığortası, əmək pensiyaları sahəsində idarəetməni həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır.

Fondun aşağıdakı vəzifələri vardır:

1. qanunvericiliklə müəyyən edilmiş miqdarda məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının toplanmasını təşkil etmək;

2. öz səlahiyyətləri daxilində məcburi dövlət sosial sığortası, əmək pensiyaları sahəsində qanunvericilik aktlarının tələblərinin yerinə yetirilməsinə və vəsaitlərin təyinatı üzrə istifadəsinə nəzarəti həyata keçirmək;

3. məcburi dövlət sosial sığorta vəsaiti və dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına ölkədə bütün əmək pensiyalarının maliyyələşdirilməsini həyata keçirmək;

4. qanunvericilik çərçivəsində özünün müntəzəm ödəmə qabiliyyətini təmin edən tədbirlər görmək;

5. sosial sığorta ödəmələrinin vaxtında hesablanılıb ödənilməsini təmin etmək;

Fond bu vəzifələrlə yanaşı aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

1. fondun növbəti il üzrə təsdiq olunmuş büdcəsinin gəlir və xərclər göstəricilərinə uyğun olaraq yerli orqanların gəlir və xərclər proqnozunu təsdiq edir;

2. əhalinin sosial müdafiəsi ilə bağlı təkliflərin hazırlanmasında iştirak edir;

3. məcburi dövlət sosial sığortasının inkişafı və təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər verir;

4. məcburi dövlət sosial sığorta vəsaitlərini idarə edir, əmək pensiyaları sahəsində idarəetməni, əmək pensiyalarının təyin edilməsini, maliyyələşdirilməsini və ödənilməsinə nəzarəti həyata keçirir.

5. məcburi dövlət sosial sığortası üzrə sığorta iştirakçılarının uçota alınması və uçotdan çıxarılması qaydalarını müəyyən edir;

6. qanunvericiliyə uyğun olaraq məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının uçotu, hesablanması və toplanması qaydalarını müəyyən edir;

7. qanunvericilik çərçivəsində sığortaedənlərdə məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının düzgün hesablanmasına, xərclənməsinə və ödənilməsinə nəzarət edir;

8. sığortaedənlərin məcburi dövlət sosial sığortası üzrə hesablarını qəbul edir;

9. fondun büdcəsinin icrası haqqında qanunvericiliklə müəyyən olunmuş orqanlardan aylıq, rüblük və illik hesabatlar alır, ümumiləşdirir və onları aidiyyəti orqanlara təqdim edir;

10. sığorta olunana dövlət sığorta şəhadətnaməsi verir;

11. maliyyə vəziyyəti müvəqqəti pisləşmiş sığortaedənlərə məcburi dövlət sosial sığorta ödəmələrinin verilməsinə yardım edir;

Fondun fəaliyyətinə Azərbaycan Respublikasının prezidenti tərəfindən təyin edilən və vəzifədən azad edilən, fonda həvalə edilmiş vəzifələrin yerinə

yetirilməsi və funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün şəxsən məsuliyyət daşıyan sədr rəhbərlik edir. Fondun sədrinin Azərbaycan Respublikası prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilən bir müavini vardır. Fondun sədri fondun fəaliyyətini təşkil edir və ona rəhbərlik edir. Fondun mərkəzi aparatının və onun yerli orqanlarının saxlanılması xərcləri hər il fondun büdcəsində qanunla təsdiq olunur və məcburi dövlət sosial sığorta vəsaiti hesabına maliyyələşdirilir. Fondda sədrdən (kollegiyanın sədri), vəzifəyə görə onun müavinindən, fondun mərkəzi aparatının və yerli orqanlarının rəhbər işçilərindən ibarət olan və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilən Kollegiya (cəmi 7 nəfər) yaradılır. Kollegiya öz iclaslarında fondun əsas vəzifə və funksiyalarına aid məsələləri müzakirə edir və müvafiq qərarlar qəbul edir. Kollegiyanın iclasları onun üzvlərinin yarıdan çoxu iştirak etdikdə səlahiyyətliyədir. Kollegiyanın qərarları onun üzvlərinin sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir və protokol formasında rəsmiləşdirilir. Səslər bərabər bölündükdə kollegiya sədrinin səsi həlledici hesab edilir. Kollegiyanın qərarları bir qayda olaraq sədrin əmrləri ilə həyata keçirilir. Kollegiyanın sədri ilə kollegiya üzvləri arasında fikir ayrılığı yaranıqda, Fondun sədri öz qərarını həyata keçirir və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə kollegiyadakı fikir ayrılığı barədə məlumat verir.

Fondun 2009 –cu ilə təsdiq olumuş büdcəsini nəzərdən keçirək. 2009 – cu ilə gəlirləri 1.776 mln manat, xərcləri 1.752 mln manat təsdiq edilmişdir.

Büdcədən kənar fondlar müasir dövrdə həqiqətən də zəruridir, çünki büdcə vəsaiti çatışmazlığı bir sıra sosial – mədəni tədbirlərin və təsərrüfat quruculuğu, abadlıq işlərinin həyata keçirilməsi üçün vəsait mənbəyi tapılmasını vacib bir prosesə çevirir.

Büdcədən kənar fondların fəaliyyət göstərməsinin bir sıra üstünlükləri vardır.

Bu üstünlüklərə aiddir.:

Birincisi, fondların müxtəlif fəaliyyət göstərməsi. İqtisadiyyatın qeyri – sabitliyi və büdcə kəsirinin mövcudluğu şəraitində xüsusi tədbirlərin maliyyələşdirilməsi sabit olaraq büdcədənəkar fondlar vasitəsi ilə həyata keçirilir.

İkinci üstünlüyü ondan ibarətdir ki, büdcədənəkar fondların gəlir hissəsi büdcəyə nisbətən tez dolur və bu da fondu müsbət saldonun mövcudluğu şəraitində büdcəsinin kreditoru rolunu oynamağa imkan verir.

1994-cü ildən etibarən Azərbaycan Respublikasında ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin banisi olduğu neft strategiyası çərçivəsində xarici sərmayəçilərlə ölkəmizin neft-qaz ehtiyatlarının birgə işlənməsini nəzərdə tutan bir sıra sazişlər imzalanmışdır. Məhz bu məqsədlə Heydər Əliyevin 29 dekabr 1999-cu il tarixli 240 nömrəli fərmanı ilə Dövlət Neft Fondu təsis edilmişdir. Fondun Əsasnaməsi AR Prezidentinin 29 dekabr 2000-ci il tarixli 434 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Neft Fondunun fəaliyyəti neft və qazın kəşfiyyatı və işlənməsi sahəsində bağlanmış sazişlərin həyata keçirilməsindən və Fondun öz fəaliyyətindən əldə olunan vəsaitin toplanması və səmərəli idarə edilməsi vasitəsi ilə ölkə qarşısında aşağıdakı mühüm vəzifələrin həllinə yönəlmişdir:

Birincisi, böyük həcimdə daxil olan xarici valyuta gəlirləri şəraitində ölkədə makroiqtisadi sabitliyin qorunması və maliyyə-vergi intizamının təmin edilməsi, eyni zamanda, neft gəlirlərindən asılılığın azaldılması və qeyri-neft sektorunun inkişafının təmin edilməsi;

İkincisi, neft və qazın bırpa edilməyən təbii ehtiyat olduğunu nəzərə alaraq, onlardan əldə edilən gəlirin nəsillər arasında bərabər bölüşdürülməsi və gələcək nəsillər üçün ehtiyat vəsaitinin toplanması;

Üçüncüsü, ölkəmizin sosial-iqtisadi tərəqqisi ilə əlaqədar mühüm ümummilli layihələrin maliyyələşdirilməsi.

Fond AR Prezidenti qarşısında hesabat verir və məsuliyyət daşıyır. Fond eləcə də, özünün nəzarətedici orqanı olan Müşahidə Şurasına və Milli Məclis tərəfindən yaradılmış Hesablama Palatasına hesabat verir.

Neft Fondunun büdcə layihəsinin tərtibi prosesi Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi ilə eyni zamanda, növbəti təqvim ilinə 11 ay qalmış başlanır və layihənin Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təsdiq olunmaq üçün təqdim edildiyi gündəlik olan dövrü əhatə edir. Neft fondunun büdcəsinin tərtibi zamanı Neft Fondunun Müşahidə Şurası büdcənin hazırlanması və əsas prinsipləri barədə mütəmadi olaraq məlumatlandırılır, onun rəyi öyrənilir və nəzərə alınır.

Neft Fondunun vəsaitləri bir sıra mənbələrdən formalaşır. Onların formalaşma mənbələri əsasın aşağıdakılardır: hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirlər ; bonuslar ; karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə əlaqədar sərmayəçilər tərəfindən ödənilən akr hesabı ödənişlər ; dividendlər ; neft və qazın Azərbaycan ərazisi ilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər ; qrantlar və digər təmännasız yardımlar. Hal-hazırda fondun vəsaitləri istiqrazlarda, inkişaf etmiş xarici ölkələrin dövlət istiqrazlarında, depozitlərdə və pul bazarı atributlarında ,struktur qiymətli kağızlarında yerləşdirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında Neft Fondunun valyuta vəsaitləri üzrə hesablaşma hesabları yalnız Azərbaycan Respublikasının Milli Bankında açılır. Dövlət Neft Fondunun gəlir və xərcləri fondun büdcəsinin əsasını təşkil edir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun illik gəlir və xərclər proqramının tərtibi və icrası qaydaları Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2001-ci il 579 nömrəli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir və AR Dövlət Neft Fondunun illik gəlir və xərclər proqramının tərtibi, təsdiqi və icrası qaydalarını müəyyən edir.

Neft Fondunun büdcəsi yanvarın 1-dən dekabrın 31-dək olan dövrü əhatə edən maliyyə ili üçün tərtib edilir. Neft Fondunun vəsaiti hesabına Neft

Fondunun büdcəsindən kənar hər hansı xərclərin Neft Fondu tərəfindən həyata keçirilməsinə yol verilmir. Neft Fondunun büdcəsi gəlir maddələri və xərc maddələri bölmələrindən ibarətdir.

Neft Fondunun büdcəsinin gəlir maddələrini aşağıdakılar təşkil edir:

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti və ya səlahiyyətli dövlət orqanı ilə sərmayəçilər arasında bağlanmış Azərbaycan Respublikasında, o cümlədən Xəzər dənizinin AR-na mənsub olan bölməsində neftin və qazın kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatı pay bölgüsünə dair sazişlərin, habelə neft-qaz ehtiyatlarının kəşfiyyatı, işlənməsi və nəqlinə dair digər sazişlərin həyata keçirilməsindən əldə edilən gəlirlər;

2. AR-nın payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirlər;

3. Neft-qaz sazişlərinin imzalanması və ya icrası ilə bağlı AR-nın Dövlət Neft Şirkətinə və ya səlahiyyətli dövlət orqanına sərmayəçilər tərəfindən ödənilən bonuslar;

4. Neftin və qazın AR-nın ərazisi ilə BAKI-Supsa, Bakı-Tibilisi-Ceyhan, və Bakı-Tibilisi-Ərzurum ixrac boru kəmərləri vasitəsilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər;

5. Qrantlar və digər təminatlı yardımlar.

Neft Fondunun büdcəsinin xərc maddələrini aşağıdakılar təşkil edir:

1. Layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan xərclər;

2. Neft Fondunun idarə edilməsi, aparatın saxlanması, xarici məsləhətçilərin cəlb edilməsi və digər xərclər.

Dövlət Neft Fondunun tertibi aşağıdakı kimi həyata keçirilir:

Neft Fondunun büdcə layihəsinin tərtibi prosesi Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi ilə eyni zamanda, növbəti təqvim ilinə 11 ay qalmış başlanır və layihənin Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təsdiq olunmaq üçün təqdim edildiyi gündə olan dövrü əhatə edir.

Neft fondunun büdcəsinin tərtibi zamanı Neft Fondunun Müşahidə Şurası büdcənin hazırlanması və əsas prinsipləri barədə mütəmadi olaraq məlumatlandırılır, onun rəyi öyrənilir və nəzərə alınır. Neft Fondunun büdcəsi ilə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi əlaqələndirilməklə tərtib edildikdən sonra Neft fondunun büdcəsinin layihəsi hər il sentyabr ayının 5 – dən gec olmayaraq aşağıdakı sənədlərlə birgə Neft Fondunun Müşahidə Şurasına rəy verilmək üçün Neft Fondunun İcraçı direktoru tərəfindən təqdim edilir:

- Neft Fondunun vəsaitinin istifadə edilməsinin əsas istiqamətləri (proqramları), o cümlədən:

- Neft Fondunun investisiya siyasəti;
- Neft Fondunun idarə edilməsi ilə bağlı illik xərclər smetası.

Dövlət Neft Fondu fəaliyyətində daim şəffaflıq sahəsinə xüsusi diqqət göstərir. Neft Fondunun hesabat sistemində şəffaflığın təmin edilməsi ilk növbədə Neft Fondunun maliyyə fəaliyyəti haqqında hesabatının müstəqil auditor tərəfindən yoxlanılması vasitəsi ilə həyata keçirilir. Neft Fondu fəaliyyət göstərdiyi müddət ərzində onun auditini beynəlxalq nüfuzlu — Ernst Young audit şirkəti tərəfindən aparılmışdır. Neft Fondunun fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi yanında Hesablama Palatası tərəfindən yoxlanıla bilər.

Neft Fondunun beynəlxalq münasibətlərinin inkişaf istiqamətləri aşağıdakı kimidir:

1. Beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə münasibətlərin genişləndirilməsi istiqamətində əməkdaşlıq.
2. Təcrübənin tətbiqi, təhsil və mübadilə sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq.
3. İşgüzar münasibətlərin və əlaqələrin qurulması, mövcud əməkdaşlığın genişləndirilməsi.

8.5. Bazar iqtisadi Ғəraitində büdcədənкənar fondların regional iqtisadi inkiҒafda rolunun təkmilləҒdirilməsi.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının inkiҒafında büdcədənкənar fondların rolunun artırılması

Büdcədənкənar fondlar – milli gəlirin müəyyən sosial və iqtisadi məqsədlər üçün yenidən bölgüsü və istifadə edilməsinin bir formasıdır. Bütövlükdə istər dövlət büdcəsinin və istəəsə də büdcədənкənar fondların mənbəyini ÜDM, birinci növbədə milli gəlir təşkil edir. Lakin konkret mənada büdcədənкənar fondlar xüsusi vergi və yığımlar, habelə dövlət büdcəsi, bəzi ölkələrdə isə istiqrazlar, borclar hesabına formalaşır. Büdcədənкənar fondlara bəzi mənbələrdən vəsaitlər qaytarılmaq və qaytarılmamaq şərti ilə həyata keçirilə bilər.

Büdcədənкənar fondlar mərkəzi və ya yerli hakimiyyət orqanlarının sərəncamında olur.

Büdcədənкənar dövlət fondlarının yaradılmasının zəruriliyi aşağıdakılardan ibarətdir: dövlət büdcədənкənar fondlarının yaradılması hər şeydən əvvəl maliyyə resurslarının daha səmərəli istifadə etmək və sosial tədbirləri müfəvvəqiyyətlə həll etmək üçün zəruridir.

Büdcədənкənar fondlar təkrar istehsal prosesinin inkişafına aşağıdakı yollarla təsir göstərə bilər:

1. sərbəst pul vəsaitlərinin dövlət qiymətli kağızlarına investisiyalaşdırmaq və bununlada müəssisələri zəruri maliyyə resursları ilə təmin etmək;
2. sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına təsir göstərmək;
3. büdcədənкənar fondlar investor və maliyyə bazarının iştirakçısı kimi çıxış edə bilər;

Maliyyə resurslarının məhdudluğu dövlət xərclərini maliyyələşdirmək üçün müxtəlif təyinatlı fondların yaradılması və istifadəsini zəruri edir. Büdcədən kənar məqsədli sosial fondlardan istifadə etməklə dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsi təcrübəsi xarici ölkələrdə geniş yayılmışdır.

Büdcədən kənar dövlət sosial fondları hesabına bir sıra məsələləri həll etmək mümkündür. Onlardan:

1. əhaliyə pul müavinətləri ödəmək, birdəfəlik yardım etmək yolu ilə sosial yardım və xidmət göstərmək;
2. əhəlinin əmək qabiliyyətinin bərpası və qorunub saxlanmasını təmin etmək;
3. sosial infrastruktur müəssisələrini maliyyələşdirmək yolu ilə əhaliyə sosial xidmətlər göstərmək;
4. pensiya təminatını maliyyələşdirmək və s.

Azərbaycan Respublikası iqtisadi müstəqilliyə qədəm qoyduğu dövrdən başlayaraq digər iqtisadi təsir vasitələri kimi maliyyə münasibətlərinin də təkmilləşdirilməsi və bazar iqtisadi münasibətlərini lap qədimdən tətbiq edən inkişaf etmiş ölkələrin tətbiq etdiyi metodlar tətbiq olunmağa başlandı. Bu iqtisadi təsir vasitələrindən ən mühümü dövlətin iqtisadi və sosial problemlərə müdaxiləsi bunun üçün xüsusi təyinatlı fondların yaradılması oldu.

Azərbaycan Respublikasının SSRİ – nin tərkibinə daxil olduğu dövrdə burada əsasən büdcə vəsaiti hesabına təşkil olunan xüsusi dövlət fondları yaradıldı. Lakin mülkiyyət formalarının dəyişməsi respublikada indiyədənkə mövcud olmayan problemlərin yaranmasına gətirib çıxartdı. Buraya işsizliyin artması, qeyri – istehsal sahələrində sosial problemlərin kəskinləşməsi, büdcə kəsirinin sürətlə artması və s. aiddir.

Bütün bu problemlər dövlətin sərəncamında parlament tərəfindən nəzarət edilməyən müəyyən qədər vəsaitlərin toplanmasını zəruri etdi. Bu vəsaitlər büdcədən kənar fondlar şəklində təşkil olunmağa başlandı. Azərbaycan

Respublikasında bu fondların yaranmasının başlanğıcı 1992 – ci ildən qoyulsada əsaslı dönüş ili 1994 – cü il hesab olunur.

Büdcədənənar dövlət sosial fondları qanunvericilik orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş fondlar haqqında qaydaya və ya mövcud qanuna uyğun olaraq İcra Hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş qaydalarla fəaliyyət göstərir.

1994 – cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında büdcədənənar fondların yaradılması dövlət tərəfindən tənzimlənməyə başlandı. 1994 – cü il fevral ayının 16 – da Yol fondunun yaradılması haqqında prezident fərmanı ilə Azərbaycanda büdcədənənar fondların yaradılması prosesi təşəkkül tapmağa başladı. Bu fondların yaradılması üçün dünya təcrübəsindən istifadə olunsada ölkəmizim milli xüsusiyyətləri nəzərə alındı.

Büdcədənənar dövlət məqsədli fondların səmərəli və məqsədyönlü xərclənməsinə nəzarəti AR – nın Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir. Büdcədənənar dövlət məqsədli fondlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə səlahiyyət Respublika Xəzinədarlığına həvalə edilmişdir.

Büdcədənənar fondlar müxtəlif əlamətlərinə görə aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- a. müddətinə görə: daimi və müvəqqəti
- b. məqsədlərinə görə: sosial müdafiə, iqtisadi və digər
- c. mənsubuyyyətinə görə : mərkəzi dövlət və yerli fondlara bölünürlər

Büdcədənənar məqsədli dövlət fondları sosial yönümə və ciddi məqsədli təyinatla malikdir. Məqsədli təyinatından asılı olaraq büdcədənənar dövlət fondları iki qrupa bölünür:

- 1. məqsədli sosial fondlar.
- 2. məqsədli iqtisadi fondlar.

Azərbaycanda büdcədənənar dövlət fondlarının hüquqi – normativ bazası 31 dekabr 1991 – ci il tarixli 40 sayılı Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə yaradılmışdır.

Bundan başqa respublikamızda ayrı – ayrı iqtisadi xarakterli iqtisadi fond: Dövlət Yol Fondu, Sahibkarlığa Yardım Milli Fondu, Təbiəti Mühafizə Fondu fəaliyyət göstərmişdir.

Müasir Çəraitdə respublikamızda büdcədənənar fondların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Büdcədənənar dövlət fondlarına, sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinə nəzarət şöbəsinin fəaliyyət istiqamətləri:

- aidiyyəti üzrə Palatanın İş planına təkliflərini hazırlayır və Palatanın rəhbərliyinə təqdim edir;

- dövlət büdcəsinin layihəsi və icrası üzrə şöbəyə daxil olan sənədləri, müvafiq statistik məlumatları təhlil edir və müvafiq rəy layihəsini hazırlayır;

büdcədənənar dövlət fondlarının büdcələrinin layihəsi üzrə şöbəyə daxil olan məlumatları təhlil edir və müvafiq rəy layihəsini hazırlayır;

- dövlət büdcəsinin icrası barədə illik hesabatə və müvafiq qanun layihəsinə dair fəaliyyət istiqaməti üzrə müvafiq rəyin layihəsini hazırlayır;

- Palatanın fəaliyyəti haqqında illik hesabatın hazırlanması üçün maliyyə- büdcə nəzarəti tədbirlərinin nəticələri üzrə şöbənin fəaliyyətini əks etdirən müvafiq materialların hazırlanmasını təmin edir;

- mövcud məlumat bazasının təkmilləşdirilməsi və müvafiq məlumatların əldə edilməsi məqsədilə aidiyyəti hesabat formalarını hazırlayır;

- fəaliyyət istiqaməti üzrə audit və digər nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsini təmin edir;

- məlumat və hesabatların təhlili, keçirilmiş audit tədbirlərinin nəticələrinə əsaslanaraq qüvvədə olan normativ-hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi barədə təkliflər verir;

- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər istiqamətlərdə fəaliyyət göstərir.

Şöbənin nəzarət tədbirləri üzrə fəaliyyət istiqamətinə rəhbərliyi Azərbaycan Respublikasının 2002-ci il 5 mart tarixli 269-IIQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmiş Hesablama Palatasının Daxili Nizamnaməsinə uyğun olaraq Palatanın Sədri tərəfindən aparılmış iş bölgüsü əsasında müvafiq Auditor həyata keçirir.

—Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2010-cu il büdcəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə rəy Hesablama Palatası Kollegiyasının 22 oktyabr 2009-cu il tarixli 22 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Palata tərəfindən aparılmış təhlil Fondun 2010-cu il üçün büdcəsinin tərtibi zamanı daha ehtiyatlı yanaşmanın tətbiq edildiyini göstərmiş, vakant iş yerlərinin mövcudluğu və iş qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi halları nəzərə alınaraq və büdcədən maliyyələşən təşkilatlar üzrə məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının ötən illərdəki yığım səviyyələrinə əsaslanaraq növbəti il üçün bu maddədən gəlirlərin 482,2 mln manat səviyyəsində proqnozlaşdırılmasının mümkünlüyü dəstəklənmişdir. Dövlət büdcəsindən ayrılan subsidiyalar hesabına və büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar vəsaitləri üzrə daxilolmaların əvvəlki illə müqayisədə çox nəzərdə tutulması rəydə dövlət büdcəsində büdcə təşkilatlarının ödənişli xidmətlərindən daxilolmaların artımı ilə əlaqələndirilmiş, dövlət büdcəsindən transfertin həcmnin gəlirlərdə xüsusi çəkisinin 2009-cu illə müqayisədə 2,67 faiz bəndi artmasının nəzərdə tutulması global maliyyə böhranı və dövlət büdcəsi xərclərinin 2010-cu ildə 2009-cu illə müqayisədə 8,8% azalacağına proqnozlaşdırıldığı şəraitdə əhalinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi məqsədilə Fondun büdcəsinə dövlətin əlavə dəstəyi kimi dəyərləndirilmişdir.

Eyni zamanda rəydə keçmiş Dövlət Məşğulluq və Əlillərin Sosial Müdafiəsi fondlarının vəsaitləri üzrə borclar və geri qaytarmalar barədə məlumatın sair gəlirlərin tərkibində ayrıca sətirlə büdcə layihəsinə daxil edilməsi, sair gəlirlərin strukturunun daha müfəssəl təqdim edilməsi, dövlət büdcəsindən ayrılmış transfertlər üzrə xərcləmə istiqamətlərinin ayrı-ayrılıqda göstərilməsi, maliyyə dayanıqlılığının gücləndirilməsi və maliyyə müstəqilliyinin təmin olunması məqsədilə Fondun büdcəsinin defisit və ya profisitinin müəyyən edilməsi, proqnozlaşdırma prosesində mövcud statistik məlumat bazasından daha geniş istifadə etməklə, ötən illərin təcrübəsinə əsaslanmaqla, həmçinin müasir metod və modelləri tətbiq etməklə dəqiq hesablamaların aparılması Palata tərəfindən məqsədmüvafiq hesab edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu bildirir ki, 2010-cu ilin yanvar-mart ayları ərzində Neft Fondunun büdcə gəlirləri 2 754,5 milyon manat, büdcə xərcləri isə 1 292,3 milyon manat təşkil etmişdir.

2010-cu ilin yanvar-mart ayları ərzində Dövlət Neft Fondunun neft və qaz sazişlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı gəlirləri 2 704,5 milyon manat, o cümlədən mənfəət neftinin və qazın satışından 2 702,2 milyon manat, tranzit gəlirləri 2,0 milyon manat, xarici sərmayəçilər tərəfindən təhvil verilmiş aktivlərdən 0,3 milyon manat təşkil etmişdir. Ötən rüb ərzində Neft Fondunun vəsaitlərinin idarə olunmasından əldə olunan gəlir 50,0 milyon manata bərabər olmuşdur. Hesabat dövrü ərzində Neft Fondunun 2010-cu il büdcəsinin icrası çərçivəsində 1 225,0 milyon manat vəsait dövlət büdcəsinə transfer edilmişdir. Qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin məskunlaşdırılması və sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsinə 2,9 milyon manat, Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulması və Oğuz-Qəbələ zonasından Bakı şəhərinə su kəmərinin çəkilişi layihələrinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə isə müvafiq olaraq 23,2 milyon manat və 36,5 milyon manat vəsait ayrılmışdır. "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı"nın maliyyələşdirilməsinə Neft

Fondundan 1,9 milyon manat vəsait ayrılmışdır. 2010-cu ilin birinci rübü ərzində Neft Fondunun idarə edilməsi ilə bağlı xərcləri 2,8 milyon manat olmuşdur. Valyuta məzənnələrinin dəyişməsindən yaranan fərq ilə bağlı Fondun büdcədən kənar xərcləri 379,0 milyon manat təşkil etmişdir.

2010-cu il aprel 1-ə Fondun aktivləri 2010-cu ilin əvvəlinə (14 900,4 milyon ABŞ dolları) nisbətən 9,1 % artaraq 13 049,7 mln. manata (16 243,3 milyon ABŞ dolları) bərabər olmuş

Büdcədən kənar fondlar dövlətin maliyyə sisteminin mühüm hissəsidir. Onların yaradılmasında əsas məqsəd mümkün qədər çox vəsait cəlb etmək və onların sosial – iqtisadi məsələlərin həllinə yönəltməkdən ibarətdir.

Büdcədən kənar fondları dövlət və yerli səviyyələrdə yaratmaq olar. Məqsədli təyinatına görə büdcədən kənar fondları sosial, iqtisadi və digər fondlara bölmək olar. Büdcədən kənar fondlar pul vəsaitlərinin xüsusi formasıdır. Büdcədən kənar fondlar üçün pul vəsaitlərinin yaradılması və istifadəsinin xüsusi sistemi fəaliyyət göstərir.

Dövlətin büdcədən kənar fondları mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının sərəncamında olan və məqsədli təyinata malik olan maliyyə vasitələrinin məcmusudur.

Tarixən büdcədən kənar fondlar büdcədən tez yaranmışdır. Onların büdcə vəsaitlərindən əsas fərqi məqsədi üzrə istifadə edilməsindən ibarətdir. Maliyyə sisteminin inkişafının müəyyən mərhələsində müxtəlif fondların birləşməsi nəticəsində dövlət büdcəsi yaranmış və bu da bir fondda vəsait çatışmadıqda digər fondun vəsaiti hesabına ödənilməsinə imkan verirdi. Büdcədən kənar fondların dövlət büdcə sistemində daxil olması prosesi hələ də davam etməkdədir.

Büdcədən kənar fondlar müasir dövrdə həqiqətən də zəruridir, çünki büdcə vəsaiti çatışmazlığı bir sıra sosial – mədəni tədbirlərin və təsərrüfat quruculuğu, abadlıq işlərinin həyata keçirilməsi üçün vəsait mənbəyi

tapılmasını vacib bir prosesə çevirir. Büdcədənəknar fondların fəaliyyət göstərməsinin bir sıra üstünlükləri vardır.

Bu üstünlüklərə aiddir.:

Birincisi, fondların müxtəlif fəaliyyət göstərməsi. İqtisadiyyatın qeyri – sabitliyi və büdcə kəsirinin mövcudluğu şəraitində xüsusi tədbirlərin maliyyələşdirilməsi sabit olaraq büdcədənəknar fondlar vasitəsi ilə həyata keçirilir.

İkinci üstünlüyü ondan ibarətdir ki, büdcədənəknar fondların gəlir hissəsi büdcəyə nisbətən tez dolur və bu da fondu müsbət saldonun mövcudluğu şəraitində büdcəsinin kreditoru rolunu oynamağa imkan verir.

Büdcədənəknar dövlət sosial fondları qanunvericilik orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş fondlar haqqında qaydaya və ya mövcud qanuna uyğun olaraq İcra Hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş qaydalarla fəaliyyət göstərir.

Büdcədənəknar dövlət məqsədli fondların səmərəli və məqsədyönlü xərclənməsinə nəzarəti AR – nın Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir. Büdcədənəknar dövlət məqsədli fondlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə səlahiyyət Respublika Xəzinədarlığına həvalə edilmişdir.

Büdcədənəknar fondlar pul resursları dövlət mülkiyyətindədir və qanunda nəzərdə tutulduğundan başqa digər məqsədlərə sərf edilməsi qəti qadağandır. Onun həmçinin büdcə vəsaiti kimi sərf edilməsi və hansı məqsədə isə yönləndirilməsi qəti qadağandır. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, onlarda bu fondların sayı çoxdur və vəsaitlərin həcmi bəzən büdcə vəsaitinə bərabərdir. Eyni zamanda məqsədli proqramların həllində büdcədənəknar fondlar getdikcə daha çox rol oynamağa başlayır.